

ОСОБЛИВОСТІ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ ПРОФЕСІЙНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ТА ОСОБИСТІСНОЇ ЗРІЛОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ

Сьогодні у зв'язку із вступом України до Болонської конвенції особливо гостро постає питання модернізації вищої освіти, вирішення якого має задовольнити соціальну потребу в якійсній освіті. На сучасному етапі національного, духовного відродження України суспільству потрібен новий тип педагога-професіонала, який має якісну фахову та психолого-педагогічну підготовку, здатний формувати творчу особистість. На початковому етапі підготовки майбутніх учителів у вищих навчальних закладах звертається увага на особистісні якості майбутнього фахівця, які сприяють формуванню майстерності майбутнього педагога та його ставлення до педагогічної діяльності. У процесі теоретичного навчання студенти здобувають однакову кількість наукових знань і професійної інформації. У процесі вибору якостей педагога відбувається становлення рівня професійної діяльності. Все це свідчить про наявність у цих процесах явища професійної ідентичності.

Актуальність обраної теми виважена необхідністю вдосконалення підготовки майбутніх педагогів, становлення їхньої професійної ідентичності та може трактуватися не як зміна напрямку навчання, а як вдосконалення його якості, розширення репертуару можливостей, збільшення ресурсного банку освіти. Якість освіти характеризує рівень задоволення молодого фахівця здобуття професійною підготовкою, а також багато в чому визначає його соціальні перспективи й особистісний розвиток. Результатом реалізації політики "якісної освіти" є випускник, яким можна пишатися як особистістю з низкою здатностей до самонавчання, змін, перенесення ідей з однієї сфери в іншу, виконання й управління, самовладання в умовах невизначеності, запобігання й передбачення, високою особистісною готовністю до майбутнього.

У зв'язку із цим виділяється важлива поява у психолого-педагогічній літературі ряду робіт присвячених дослідженню професійної ідентичності – М.М. Абдуллаєвої, Н. Волянко, Г.В. Гарбузової, О.Я. Ємельянової, О.П. Єрмолаєвої, Н.Л. Іванової, Г. Ложкіна, А.М. Лукіянчук, А. Маслоу, Л.М. Мігіної, Ю.П. Поваренкова, Т.Г. Стефаненко, Є.В. Чорного А.А. Шатохіна, Л.Б. Шнейдер та ін.

Так, професійна ідентичність у психології розуміється – як феномен, який забезпечує людині цілісність, тотожність та визначеність, який має розвиток у процесі професійного навчання разом зі становленням процесів самовизначення, самоорганізації та персоналізації, а також зумовлює розвиток рефлексії [5].

Н.Л. Іванова професійну ідентичність розглядає як інтегративне поняття, в якому мають прояв когнітивні, мотиваційні та ціннісні характеристики особистості, які забезпечують орієнтацію у світі професій, професійній спільноті та в широкому соціальному оточенні, які дозволяють більш повно реалізовувати особистісний потенціал у професійній діяльності, а також прогнозувати можливі наслідки професійного вибору та намічати перспективи розвитку фахівця.

А.С. Назиров професійну ідентичність визначає як рівень професійного розвитку, при якому відбувається самоототожнення особистості з обраною професією, з її соціальними та рольовими функціями, вимогами та задачами. Т.Г. Стефаненко розуміє професійну ідентичність як усвідомлення своєї тотожності з професійною спільнотою, її оцінку, психологічну значущість членства в ній, своєрідною ментальністю, відчуттям своєї професійної компетентності, самостійності та самоефективності (переживання своєї професійної ідентичності та визначеності).

Питаннями становлення професійної ідентичності студентів вищої займалися Г.В. Гарбузова, М.В. Кліщевська, Д.О. Леонтьєв, Ю.П. Поваренков, У.С. Родигіна, В.Ф. Сафін. Проблему професійної ідентичності студентів педагогічного ВНЗ вивчали В.Г. Абдурашитов, Н.В. Антонова, Т.С. Березіна, З.В. Єрмакова, Ж. Зайнобідінов, В.Л. Зливков, Н.В. Кузьміна, А.М. Лукіянчук, Т.В. Міщенко, А.С. Назиров, З.О. Оруджев, Ю.П. Поваренков, Н.Г. Регуш, В.Ф. Сафін.

Так, У.С. Родигіна професійну ідентичність студента визначає як результат цілеспрямованої активності суб'єкта в межах учбово-професійної діяльності, яка характеризується значущістю для студентів професій як засобу задоволення своїх потреб; це єдність уявлень про самого себе, емоційних переживань та усвідомленої активності, які пов'язані з отриманням професії, на основі яких з'являється почуття тотожності з самим собою як майбутнім фахівцем.

На думку О.П. Єрмолаєвої, Т.В. Міщенко, Ю.П. Поваренкова, У.С. Родигіної процес навчання у вищій супроводжується становленням професійної ідентичності студентів.

Т.С. Березіна виділяє три основні етапи становлення професійної ідентичності студентів педагогічного ВНЗ:

1) первинний вибір, коли студенти вперше знайомляться з професійною спільнотою, навіть не приміряючись до неї. При цьому в майбутніх педагогів формуються ціннісне ставлення до обраної професії;

2) підтвердження чи ні первинного вибору. На цьому етапі можуть суттєво змінюватися професійні уподобання та наміри студентів, що нерідко призводить до розчарування у своєму професійному виборі або навпаки, до впевненості в ньому;

3) реалізація первинного вибору в діяльності. На цьому етапі відбувається перехід студентів до ототожнення себе зі своєю професійною діяльністю, входження в професійну спільноту, усвідомлення своєї професійної самостійності та ефективності.

Формування професійної ідентичності педагога – складний багатомірний, високотехнологічний процес, структурно-динамічна модель якого може бути описана на індивідуальному, особистісному та суб'єктно-діяльнісному рівнях.

Так, на думку Т.С. Березіної модель формування професійної ідентичності учителя в процесі його вузівської підготовки носить трьохфакторний характер та включає суб'єктивні чи особистісні, внутрішні фактори, пов'язані з ціннісно-сміисловою сферою, самосвідомістю, самоактуалізацією, рефлексією, компетентністю, умінями, задоволеністю, творчістю; об'єктивні чи зовнішні фактори, пов'язані з вимогами професійної діяльності, яка здійснюється в особистісно-орієнтованій парадигмі, яка виступає регулюючою основою професійно-особистісного самовизначення вчителя; об'єктивно-суб'єктивні фактори, пов'язані з організацією освітньої та професійної сфери.

Процес формування в студентів професійної ідентичності, згідно з Г.В. Гарбузовою складається з:

1) переконань у правильності вибору професії та позитивного ставлення до себе як до суб'єкта навчально-професійної діяльності та майбутньої професійно-виробничої діяльності;

2) професійної ідентичності (усвідомлення своєї тотожності з професійним образом-Я);

3) професійного образу-Я;

4) Я-концепції та Я-образів: ідеальний, нормальний, реальний;

5) образу-Професії.

В.І. Юрченко вважає, що позитивна Я-концепція студента є умовою і результатом успішного професійного становлення майбутнього вчителя. Особливо важливим при цьому є наявність у його образі-Я конструктив (елементів), які вказують на його професійно-рольову ідентифікацію ("Я-майбутній учитель").

Головною та неодмінною умовою успішного розвитку професійної ідентичності та становлення вчителя, як зазначають науковці: [2], [3], виступає особистісна зрілість.

Так, Ю.Г. Кравець особистісну зрілість майбутнього вчителя розуміє як комплексну характеристику особистості майбутнього спеціаліста, яка забезпечує свідоме прийняття студентом професійно значущих цінностей та його прагнення реалізувати себе в процесі професійної підготовки. Особистісна зрілість майбутнього спеціаліста є результатом засвоєння соціально-культурних норм в умовах творчої взаємодії викладачів і студентів у навчально-виховному процесі ВНЗ і виступає в майбутньому фактором професійного становлення особистості [1, с. 49].

Критеріями особистісної зрілості майбутнього вчителя автор називає:

- автономність (самостійність у судженнях та вчинках);

- відповідальність за результати навчально-професійної діяльності;

- здатність до співробітництва та взаєморозуміння з однокурсниками та викладачами на основі толерантності та емпатії;

- здатність до саморегуляції індивідуальних станів [1, с. 42].

Ю.З. Гільбух основними структурними компонентами особистісної зрілості вважає:

- мотивацію досягнення (загальна спрямованість діяльності індивіда на значущі життєві цілі, прагнення до максимально повної самореалізації, самостійності, ініціативності, прагнення до лідерства, досягнення високих результатів);

- ставлення до свого Я (Я-концепція) (упевненість у своїх можливостях, задоволення своїми здібностями, темпераментом і характером, своїми знаннями, умінями і навичками, адекватна самооцінка, висока вимогливість до себе);

- почуття громадянського обов'язку (патріотизм, інтерес до суспільно-політичного життя, почуття професійної відповідальності, потреба в спілкуванні);

- життєву установку (розуміння відносності сенсу життя, переважання раціонального над емоційним, емоційна врівноваженість, розсудливість);

- здатність до психологічної близькості з іншими людьми (доброзичливість до людей, емпатія, уміння слухати, потреба в духовній близькості з іншими людьми) [4].

Однак, аналіз психолого-педагогічної літератури засвідчив відсутність спеціальних досліджень особливостей взаємозв'язку професійної ідентичності та особистісної зрілості майбутнього вчителя в процесі професійної підготовки, що й стало метою нашого вивчення на даному етапі дослідження.

До участі в дослідженні було залучено 65 студентів I, III та V курсів Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова.

Вивчення статусів професійної ідентичності проводилось за методикою "Вивчення статусів професійної ідентичності". Зазначена методика дозволяє виявити статуси професійної ідентичності (невизначена, нав'язана, мораторій та сформована професійна ідентичність). Вивчення особистісної зрілості проводилося за допомогою "Тесту-опитувальника особистісної зрілості" Ю.З. Гільбуха, який дозволяє охарактеризувати особистісну зрілість за чотирма рівнями: дуже високий, високий, задовільний та незадовільний.

Отримані результати проведеного дослідження засвідчують, що статус сформованої професійної ідентичності має 42% студентів I курсу (отримані данні представлені в табл. 1).

Таблиця 1

Розподіл майбутніх учителів за статусами професійної ідентичності та рівнями особистісної зрілості

Курс	Статус професійної ідентичності	Кількість (%)	Рівень особистісної зрілості	Кількість (%)
I курс	Сформована	42	Високий	15
		12		

	Нав'язана	5		
III курс	Мораторій	41	Незадовільний	40
	Сформована	37	Високий	16
			Задовільний	21
	Мораторій	63	Незадовільний	33
Задовільний			30	
V курс	Сформована	50	Дуже високий	7
			Високий	21
	Мораторій	50	Задовільний	22
			Незадовільний	22
			Задовільний	28

Студенти цієї групи вже пройшли період кризи і сформулювали певну систему значущих для себе цілей, цінностей, визначилися і знають хто вони, і чого хочуть від життя. Невизначена професійна ідентичність (або дифузія) діагностується у 12% першокурсників. У студентів з таким статусом професійної ідентичності відсутня професійна та особистісна спрямованість, ослаблена мотивація. Ці студенти пройшли через кризу ідентичності, але не прийняли на себе жодних соціальних зобов'язань, не мають обраних професійних взірців для наслідування у власній педагогічній діяльності. Для них характерною є стратегія ухилення від відповідальності. Статус нав'язаної професійної ідентичності мають 5% студентів I курсу. Відповідно зазначеного статусу майбутні педагоги прийняли на себе певні соціальні обов'язки, не проходячи через кризу ідентичності. У цьому випадку вибір професії був зроблений значущими іншими (батьками, знайомими, друзями). У 41% першокурсників професійна ідентичність знаходиться у стані мораторію. Такий статус професійної ідентичності властивий тим студентам, які мають кризу ідентичності. Ці студенти знаходяться у стані кризи професійної ідентичності та активно намагаються вирішити її, використовуючи різні варіанти. Такі студенти знаходяться в стані пошуку інформації, взірцевих комунікативно-професійних ролей тощо.

Порівняльний аналіз показників статусів професійної ідентичності та рівнів особистісної зрілості майбутніх педагогів засвідчує, що у студентів першого курсу, які мають статуси сформованої, нав'язаної та невизначеної професійної ідентичності діагностується задовільний (у 45%) та високий (у 15%) рівні особистісної зрілості. Студенти-першокурсники у стані мораторію мають незадовільний (40%) рівень особистісної зрілості.

Аналіз отриманих результатів демонструє, що в студентів третього курсу із статусом сформованої професійної ідентичності діагностується високий (у 16%) та задовільний (у 21%) рівні особистісної зрілості. У студентів третього курсу з невизначеною професійною ідентичністю діагностується незадовільний (у 33%) та задовільний (у 30%) рівень особистісної зрілості. Слід зазначити, що у студентів третього курсу відсутні високий та дуже високий рівні особистісної зрілості.

Аналогічні тенденції спостерігаються і у дослідженні п'ятикурсників. У п'ятикурсників, які мають статус сформованої професійної ідентичності діагностується дуже високий (7%), високий (21%) та задовільний (22%) рівні особистісної зрілості. Студенти-випускники зі статусом мораторію професійної ідентичності мають незадовільний (у 22%) та задовільний (у 28%) рівні особистісної зрілості.

Отже, порівняльна характеристика отриманих даних свідчить, що в цілому порівняно зі студентами I курсу зростає кількість третьокурсників (на 22%) у яких діагностується стан мораторію, а у студентів V курсу порівняно зі студентами I та III курсів сформована професійна ідентичність збільшується на 8% та 23% відповідно.

Отримані дані свідчать, що в цілому зростає порівняно зі студентами першого курсу кількість досліджуваних третьокурсників (на 6%) з задовільним рівнем особистісної зрілості, а в студентів V курсу незадовільний рівень особистісної зрілості зменшується на 18% та на 11% порівняно з I та III курсом. А також серед студентів-випускників зростає порівняно зі студентами I курсу кількість студентів (на 6%) із високим рівнем особистісної зрілості та діагностується 7% студентів з дуже високим рівнем особистісної зрілості.

Проведене експериментальне дослідження дозволяє стверджувати, що п'ять років навчання у ВНЗ та життя призводять до певного підвищення показників особистісної зрілості та зміни в статусах професійної ідентичності в бік сформованої професійної ідентичності, проте отримані дані засвідчують, що на певному етапі (до 3 курсу) професійної підготовки у студентів спостерігається зниження всіх показників професійної ідентичності та особистісної зрілості, що свідчить про переоцінку цінностей, ослаблену мотивацію та кризу професійної ідентичності. Водночас, не є задовільними показники сформованої професійної ідентичності та особистісної зрілості студентів-випускників. Цей факт, свідчить про необхідність психологічного супроводу становлення професійної ідентичності студентів педагогічних спеціальностей та розвитку їхньої особистісної зрілості під час усього періоду навчання у вищому навчальному закладі.

Таким чином, проведене дослідження дозволяє зробити висновок, що для статусу сформованої, нав'язаної та невизначеної професійної ідентичності характерним є високий, задовільний та дуже високий рівні особистісної зрілості. Незадовільний та задовільний рівні особистісної зрілості діагностуються в студентів які знаходяться в стані мораторію професійної ідентичності.

Наступним етапом нашого дослідження стане вивчення особливостей взаємозв'язку професійної ідентичності з іншими особистісними, професійно значущими якостями майбутнього вчителя.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Кравець Г. Ю.* Педагогические условия проявления личностной зрелости студентов в учебно-воспитательном процессе вуза дис... канд. пед. наук: 13.00.01 / Кравець Г. Ю. – Иркутск, 2005. – 182 с.
2. *Микитюк Г. Ю.* Влияние взаимосвязи преподавателя и студентов на формирование профессиональной идентичности будущих учителей / Г. Ю. Микитюк // Психология. Сборник научных работ. – К.: НПУ імені М. П. Драгоманова, Випуск 20, 2003. – С. 255 – 260.
3. Психология труда в профессиональной подготовке личности / [За ред. П. С. Перепелицы, В. В. Рибалки]. – Хмельницький: ТУП, 2001. – 330 с.
4. Тест-опросник личностной зрелости / [под ред. Ю. З. Гильбуха]. – К.: Научно-практический центр "Психодиагностика и дифференцированное обучение", 1994. – 23 с.
5. *Шнейдер Л.Б.* Профессиональная идентичность: теория, эксперимент, тренинг / Шнейдер Л. Б. – М.: МПСИ; Воронеж: МОДЕК, 2004. – 600 с.

Подано до редакції 19.05.10

РЕЗЮМЕ

Стаття присвячена вивченню особливостей взаємозв'язку професійної ідентичності та особистісної зрілості студентів педвузу. Виявлено, що для сформованої, нав'язаної та невизначеної професійної ідентичності характерними є високий, задовільний та дуже високий рівні особистісної зрілості, а для стану мораторію – незадовільний та задовільний рівні.

Ключові слова: професійна ідентичність, професійна ідентичність студента, особистісна зрілість майбутнього вчителя.

О.В. Кочкурова

ОСОБЕННОСТИ ВЗАИМОСВЯЗИ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ И ЛИЧНОСТНОЙ ЗРЕЛОСТИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ

РЕЗЮМЕ

Статья посвящена изучению особенностей взаимосвязи профессиональной идентичности и личностной зрелости студентов педвуза. Обнаружено, что для сформированной, навязанной и неопределенной профессиональной идентичности характерными есть высокий, удовлетворительный и очень высокий уровни личностной зрелости, а для статуса моратория – удовлетворительный и неудовлетворительный уровни.

Ключевые слова: профессиональная идентичность, профессиональная идентичность студента, личностная зрелость будущего учителя.

О.В. Kochkurova

PECULIARITIES OF INTERCONNECTION BETWEEN PROFESSIONAL IDENTITY AND PERSONAL MATURITY OF FUTURE TEACHERS

SUMMARY

The article analyzes interconnection between professional identity and personal maturity of students of pedagogical institution of higher education. It establishes that a formed, imposed and uncertain professional identity are characterized by high, satisfactory and very high levels of personal maturity; and the state of moratorium – by satisfactory and unsatisfactory levels.

Keywords: professional identity, students' professional identity, personal maturity of future teacher.